

ЛЕСЯ МУШКЕТИК*

**Андраш Крупа
– збирач і дослідник словацького фольклору Угорщини**

MUSHKETYK, L.: András Krupa – collector and researcher of Slovak folklore in Hungary. *Slavica Slovaca*, 57, 2022, No 2, pp. 178-187 (Bratislava).

Apart from Hungarians, other national communities live on the territory of modern Hungary, including Slovaks, who preserve their language and culture. András Krupa (1934–2015) did a lot to collect, research, preserve the folklore and ethnography of local Slovaks. His main areas of interest are rituals and ceremonial folklore, folk tales and legends, beliefs, interethnic ties, etc. Krupa was also the organizer of many initiatives and conferences, including in his hometown of Békéscsaba.

Hungary, Slovak national minority, András Krupa, folklore, research, conferences.

На території сучасної Угорщини крім угорців проживають інші національні спільноти, серед них слов'янські, це словаки, серби, хорвати, словенці, українці, болгарини та ін. Згідно з даними за 2016 рік у країні мешкає 29,790 словаків (кількісно найбільша слов'янська нацменшина).

Вивченням фольклору і етнографії словаків Угорщини у кінці ХХ – на початку ХХІ століття займалися такі дослідники як А. Дівічан, І. Ламі, М. Жилияк та ін. Великий внесок у збереження і вивчення словацької культури зробив знаний етнолог, фольклорист, громадський діяч з міста Бекешчаби, ініціатор і організатор багатьох заходів і конференцій, посередник між угорською та словацькою культурою Андраш Крупа (1934–2015).

Андраш (Ондрей) Крупа народився 1 жовтня 1934 року в поселенні Чанадальбергі, що зараз належить до комітату (області) Чонград. Навчався у Сеґедському університеті, 1961 року захистив докторську (малу), а далі кандидатську дисертацію з історичних наук (етнографія). Був викладачем у гімназії в Сегалмі, далі до виходу на пенсію працював у Науково-популярному товаристві області Бекеш науковим співробітником, згодом ученим секретарем комітату. Упродовж 25 років був головним редактором, членом редколегій та автором статей місцевих наукових часописів. Понад 19 років – головним науковим співробітником Словацького дослідницького Інституту¹ у Бекешчабі. Почесний член Словацького етнографічного товариства (1988), Угорського етнографічного товариства (2015). На-

* Мушкетик Леся, докторка філологічних наук, членкиня-кореспондентка НАН України, провідна наукова співробітниця Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України. 02002 Україна, м. Київ, вул. Грушевського, 4; e-mail: mushketik@ukr.net.

¹ 1990 р. Федерація угорських словаків заснувала Словацький дослідницький інститут у Бекешчабі, від 2001 р. він отримав назву Інститут досліджень словаків Угорщини. Метою Інституту в інтересах збереження словацької мови, культури і традицій стало наукове вивчення минулого і сучасного стану суспільних процесів угорських словаків. Він функціонує як інтердисциплінарна інституція, проводить історичні, етнологічні, культурноантропологічні, лінгвістичні, соціологічні дослідження, вагомою є його педагогічна та едичійна діяльність. При Інституті діє бібліотека та архів, які систематично поповнюються матеріалами. Серед інших, Інститут проводить і наукову координаційну діяльність.

городжений пам'ятною медаллю міста Pro Ethnographia Minoritatum (1997), за Бекешчабу – Pro Urbe (2004), Золотою медаллю Кирила – Мефодія (2004), премією нацменшин (2004) та іншими відзнаками. Пішов із життя 14 липня 2015 року.

Андрашу Крупі належить 27 книжок досліджень та збірок, понад сотня публікацій статей угорською і словацькою, а також румунською і англійською мовами. Терени його досліджень – народна культура словаків Задунав'я (Дунантула), зокрема світ обрядів та вірувань, а також різні жанри словацького фольклору – пісні, казки, оповідання та ін. Крупа був натхненником і одним з головних організаторів унікальних, резонансних не лише в Угорщині, а й у Європі та світі починань – проведення у своєму рідному багатонаціональному місті Бекешчабі, де діє і красзнавчий словацький музей, серії «Бекешчабських міжнародних етнографічних конференцій по дослідженню національностей» (BNNNK), усього 7 форумів, починаючи з 1975 року. У конференціях брало участь широке коло дослідників із сусідніх країн, Карпатського регіону, Європи загалом, та звучали й позаєвропейські теми.²

Тематика конференцій з часом модифікувалася, пристосовувалася до актуальних потреб життя і науки. Так, V конференція 1995 року проводилася під гаслом: «Зустріч культур – конфлікти культур», VI конференція 1998 року називалася «Тисячолітнє проживання в Карпатському регіоні», остання VII, 2001 року отримала назву «Національні культури на зламі століть (шанси, можливості, заклики)». Матеріали конференцій видавалися у розлогіх томах, редактором більшості яких був Крупа. Слід сказати і про наріжну роль ученого у публікації, так само з 1975 року, етнологічної серії наукових праць під назвою «Угорські нацменшини» – (Magyarországi Nemzetiségek) серед них і «Етнографія словаків в Угорщині» (Národopis Slovákov v Maďarsku – Magyarországi Szlovákok Néprajza), статті публікують кількома мовами – угорською, словацькою та резюме англійською.

Упродовж усього життя дослідник збирав і досліджував словацький фольклор і оприлюднював його у різного роду збірниках, серед них – народних пісень,³ гумору,⁴ дитячого фольклору «Крихти дитячого фольклору та ігор наших словаків» з уміщенням різних жанрів, текстів з нотами та коментарями до них⁵ та ін.

Неоціненним є внесок ученого у збирання і дослідження обрядів та обрядового фольклору країни. Ще в наші часи він зафіксував його рештки у словаків Бекешчаби та околиць у своїй книзі «Знаменні дні у словаків Бекешчаби та околиць», зазначивши, що той активно побутував тут ще у повоєнні часи. Він пише: «Праця має на меті представити вірування знаменних днів та непов'язані з ними святкові звичаї та ритуали словацького населення нашого краю. Вона охоплює головню свідків, які живуть і зараз. Інші, письмові джерела ми використовували лише з метою певного зіставлення з попередніми даними. Старі люди, що живуть зараз, і покоління, що їм безпосередньо передувало, ще були свідками та активними учасниками останнього етапу побутування традиційного народного світогляду, але процес псування був сильний вже в останні п'ять років».⁶ Для глибшого

² Авторці даної студії теж вдалося побувати на кількох з цих гарно організованих і плідних конференцій, особисто познайомитися і далі підтримувати контакти з Андрашем Крупою – відкритою, веселою і доброзичливою людиною, спілкування з якою було приємним і корисним.

³ Krupa, A.: Na čabianskej túrní (Ludové piesne). Békéscsaba: Megyei Könyvtár, 1979. 300 s.; Spevy našich Slovákov: Výber zo zbierky Ondreja Krupu. Békéscsaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2004. 498 s.

⁴ Krupa, A.: Humor ľudu – A nép humora. Békéscsaba: Szlovák Kutatóintézet, 2000. 191 s.

⁵ Krupa, A.: Omrvinky detského folklóru a hier našich Slovákov (Morzák a magyarországi szlovákok gyermekfolklórjából és játékaiból). Békéscsaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2002. 196 s.

⁶ Krupa, A.: Jeles napok a Békéscsabán és a környékén élő szlovákoknál. Békéscsaba: Békés Megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztály, 1971, s. 3.

розуміння обрядової цілісності регіону Крупа подає дані про історію краю, переселення сюди словаків, їх побут, вірування тощо, а ще методу і терени польової роботи.

У студіях зимових обрядів поселення Елек зі змішаним словацько-угорсько-румунсько-німецьким населенням Андраш Крупа ставить за мету простежити зміни у традиційній культурі словаків.⁷ Описуючи обряди і вірування, він демонструє прекрасне знання обрядового матеріалу різних народів, досліджень з цих питань, ілюструючи їх різноманітними прикладами і паралелями. Його впливи такі: 1. Більша частина словаків Елека зберегла принесені внаслідок міграції різдвяні обряди і вірування. Особливо гарно збереглися обряди, які не вимагають публічного виконання, і не мають паралелей серед інших спільнот. 2. Ритуали, вірування словаків, що прибули сюди з різних місцевостей, не інтегрувалися на національному рівні. 3. Матеріал дає змогу простежити зв'язок господарської, ремісничої практики з дотриманням вірувань. 4. У дослідженні можна було простежити зв'язок між спільною основою окремих обрядів і способом їх виконання в окремих інформаторів та їх сімей. 5. За даним матеріалом можна визначити, у який спосіб його запозичували, тобто яким чином окремі нацменшини засвоювали іншомовні вірування та обряди. Автор відзначає, що в Елеку існують певні закономірності у співжитті різних спільнот, і це можна пояснити схожими обставинами, подібним суспільним, господарським, культурним рівнем, що, власне, підтверджується і спостереженнями інших дослідників. Крупа наголошує на ініціальному характері обрядів зимового циклу, так, дбайливе ставлення до них як словаків, так і інших народів, учений пояснює двома причинами. По-перше, початок зими – це завершення хліборобської праці, час відносного відпочинку селянина; по-друге, у цей період він намагається вгадати, напророчити погоду на весь рік та залежний від неї урожай. У словацькій колядці Крупа виокремлює магічну частину та ритуальне побажання добра родині та господі. Він говорить про трансформацію різдвяних обрядів у наш час, наводить приклади пародійних текстів.

Як уже згадувалося, багато років поспіль Андраш Крупа збирав і вивчав фольклор своєї рідної області – Бекешчаби, у 1993 р. до розлогого тому краєзнавчих досліджень про Бекешчабу (під його та редакцією І. Гріна) увійшли розділи вченого: Словацьке весілля. Смерть, поховання у словаків. Знаменні дні. Словацькі вірування.⁸ До прикладу, пишучи про весілля, він наголошує на важливості цього обряду в людському житті загалом і в населенні регіону зокрема. Далі перераховує попередні публікації з даної тематики, зазначає, що з 1970-х років тексти почали виконуватися угорською мовою. Свої дослідження автор проводить у 1960–1970-і роки, коли ще побутували тексти словацькою мовою, причому існували відмінності в євангелістських та католицьких версіях. Констатує він і інші зміни у традиційному весіллі. Далі Крупа детально описує перебіг обряду, його основні моменти. Це розділи: вибір календарного періоду, час весілля, сватання, дружки, заручини, підготовка до весілля, прощальні промови біля дому молодої, весільний бенкет та ін. Він подає монологи і діалоги дійових осіб, а також деякі пісні з нотами. У кінці – література, список інформаторів та ілюстрації.

Учений розширює свої студії на інші регіони зі словацьким населенням, зокрема він цікавиться тогочасним становищем звичаєвості словаків міста Ніредьгази, які називають

⁷ Krupa, A.: Kölcsönhatások az eleki szlovákok karácsonyi kálendáris szokásaiban és hiedelmeiben (1980). In: Krupa, A.: Folklor tanulmányok. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, 1991, s. 22-50.

⁸ Krupa, A.: A szlovákok lakodalma. A halál, a temetés a szlovákoknál. A szlovákok néphite. A jeles napok. In: Grin I. – Krupa, A.: Békéscsaba néprajza. Békéscsaba: Békéscsaba Megyei Jogú Város, 1993, s. 648-728; 745-777; 788-827; 827-847.

себе «тірпаками».⁹ Цю етнографічну групу складають словаки-євангелісти, їхня віра мала значний вплив на формування самих обрядів. Крупа відмічає, що строкатий етнічний склад поселення (крім словаків тут мешкають угорці, українці-русини, німці), так само як і уся народна культура північно-східного регіону Угорщини, теж наклали свій відбиток на дані обряди. Однак в їх основі лежать звичаї і вірування, принесені словаками з країни основного етносу. Від кінця XIX ст. словаки значною мірою мадяризувалися, чимало творів обрядової поезії виконується угорською мовою, а словацька збереглася здебільшого на хуторах.

Андраш Крупа загалом використовує власні записи, однак опирається і на попередні роботи, таким чином застосовуючи комплексний порівняльно-історичний та описовий методи досліджень. Обряди він описує послідовно, згідно з народним календарем. Дослідник свідчить, що більшість обрядів початку зими та Різдва є майже ідентичними з обрядовістю словаків Великої угорської низовини (Алфьолда), яка має центрально-словацьке походження (день Мартона, Катаріни, Ондreja), а обряд обдаровування на день Мікулаша (Миколая) розповсюдився лише у 30-і роки XX ст. Назва передріздвяного вечора – *вілія* – доводить безпосередню спорідненість з народною культурою даного етнографічного регіону. Крупа свідчить, що поряд з усталеними ритуалами періоду Різдва та Нового року тут існують і локальні варіанти. Наприклад, в одній місцевості у перший день Різдва на службу до церкви йдуть старші люди, а на другий день – молодь. Своєрідним місцевим обрядом є похід хлопців, які зчиняють галас з метою відвернення злої сили у передпасхальний період.

Однак знання звичаїв та ритуалів поступово забувається, їх дотримання теж стає спорадичним. Ще живуть великі свята (Різдво, Новий Рік, Пасха), традиційні страви, пасхальне поливання водою, благоговіння на день святих, обдаровування у день Миколая. Зафіксовано і пророкування погоди (дні Лукаша, Катаріни, Мартіна та ін.). У деяких місцевостях дотримуються традиційних приписів щодо початку сівби. Водночас паралельно живуть і загальноприйняті у країні звичаї, засвоєні завдяки міжетнічним зв'язкам з угорцями. У кінці розвідки Крупа робить висновок, що обряди словаків-тірпаків носять своєрідний, специфічний характер, й одночасно є органічною частиною як угорської, так і словацької культури.

У поліетнічних середовищах завжди вважалися цікавими аспекти міжетнічних контактів, тому в центрі уваги учений ставить спільні елементи, мотиви і ритуали обрядовості словаків і угорців. Він пише, що прагнув «з допомогою наведених прикладів показати конкретні взірці спільного проживання словаків, які розселені дисперсно, і угорців, які живуть впереміш або поблизу них в умовах значних паралельних міжетнічних взаємовпливів».¹⁰ Крупа визначив т.зв. закономірність балансу співжиття, а саме, що процеси передачі-запозичення є активними тоді, коли народна культура обох національних спільнот живе і розвивається. Дослідник подає чимало кількості такого типу прикладів спільних ритуалів і вірувань у різні святкові дні зимового циклу, зокрема у день Люції, Катаріни, Томаша та ін.

Подібного плану працю пише Крупа про словацькі обряди міста Оросланя.¹¹ Спершу він повідомляє, що словаки прибули сюди з Нітри, Тренчинського краю. Однак їхні

⁹ Krupa, A.: A jeles napok mai ismerete a nyíregyházi szlovákoknál. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku*, 1997, № 13, s. 27-53.

¹⁰ Krupa, A.: A jeles napok mai ismerete a nyíregyházi szlovákoknál, c. d., s. 27-53.

¹¹ Krupa, A.: Jeles napok az oroslányi szlovákoknál. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku*, 1996, № 12, s. 26-45.

традиційні обряди у наш час уже мало збереглися, їхній перебіг у минулому пам'ятають лише старші люди. Та деякі елементи цих звичаїв, що відповідають сучасним смакам, ще живуть (до прикладу, святкові страви, майське деревце та ін.). Далі автор почергово описує обряди, які ще збереглися у народній пам'яті. Це зимові свята – св. Мартіна, Ондreja, Миколая, Люції, Різдво та ін. Він детально описує різдвяні ритуали, обходи дворів пастухами, спершу – великої рогатої худоби, далі ходили свинопаси, гусячі та ін. погоничі. Хлопці та дівчата зі співами також обходили двори. Автор знайомить читачів з різдвяними святковими стравами словаків.

Крупа розглядає інші календарні обряди – весняні, літні, днів тижня, що мали певні приписи і табу, чимало уваги він приділяє пасхальним звичаям, носінню зеленої гілки на квітну неділю, встановленню майського деревця, що практикується і в наш час тощо. У кінці автор перераховує імена інформаторів. Він також свідчить, що з часом більшість тестів внаслідок асиміляції почала виконуватися угорською мовою. З родинних обрядів селища Репашгута дослідник описав немало ритуалів при народженні дитини й одруженні. Розвиток обрядовості загалом він простежив від початку минулого століття, констатує часові зміни і модифікації, що відбулися. Торкається Крупа і питання двомовності, зумовленої значною мірою соціальними і політичними факторами.

Багато років посьль Крупа вивчав словацький обряд дня св. Мікулаша – Миколая (6 грудня). У своїй праці¹² фольклорист попервах подає традиційну картину звичаю, відтак зауважуючи, що з часом його функції змінюються, і нині він святкується винятково як день обдаровування, коли подарунки кладуть у дитяче взуття. Крупа детально описує його формування і поширення, у минулому і в сучасності. Окрема частина роботи присвячена територіальному і часовому вимірам ходи, пов'язаної з проханням батьків про подарунки, який, за спостереженнями Крупи, представлений п'ятьма регіональними групами, серед них і в північній частині Угорщини.

Узагальнюючим дослідженням з розглядуваної тематики стала фундаментальна тритомна праця Андраша Крупи про народні обряди словаків Угорщини та Румунії.¹³ У передмові до першого тому він перераховує фактори, що вплинули на формування своєрідних рис звичаїв та обрядів словаків з даних теренів, а саме міграції до Угорщини з різних місцевостей Словаччини, у складі різних груп і замешкання в оточенні угорців та румун. Відтак вони опинилися у неоднакових географічних, господарських обставинах, з відмінними культурними рисами, зв'язками, а ще у формуванні їхньої культури значну роль відіграла церква, місцеві словаки належать до кількох конфесій тощо. Усе це відбилося у побуті, звичаях та обрядах. Ближчими за культурою до материкового етносу Крупа вважає словацькі поселення вздовж угорсько-словацького кордону. Він виокремлює три історичні нашарування у народній культурі цих словаків. Одне з них репрезентує уцілілу ще до переселення традицію; друге, що з'явилося вслід за міграцією, є результатом сформованої в поселеннях, тобто анклавах, внутрішньої міграції; третє, що виникло в результаті зв'язків з довколишніми спільнотами, охоплює прошарок, що постав у процесі передачі-запозичення. Тому словацькі обряди складають гетерогенну, різнобічну картину. У дослідженні Крупа звертається і до історико-порівняльної методи, подає список місцевостей, де проводився запис, з позначенням їх на карті.

¹² Krupa, A.: Mikuláš. In: *Národopis Slovákov u Mad'arsku*, 1994, № 10, s. 101-121.

¹³ Krupa, O.: *Kalendárne obyčaje I. Jeseň – predvianočné obdobie*. Bekečská Čaba: Slovenský výskumný ústav, 1996. 325 s.; Krupa, A.: *Kalendárne obyčaje II. Vianoce – Nový rok – Tri krále*. Békéscsaba: Slovenský výskumný ústav, 1997. 312 s.; Krupa, A.: *Kalendárne obyčaje III. Predjarie, jar – leto – dni v týždni*. Békéscsaba: Slovenský výskumný ústav, 1998. 357 s.

Далі дослідник звертається до народного календаря, до першого тому увійшов пізньо-осінній період і час безпосередньо перед Різдом – дні св. Міхала, Лукаша, Ондreja, Мікулаша, Люції та ін. Описи є детальними, з численними прикладами віршованих і прозових текстів, до багатьох з них додано ноти. Тексти зафіксовано словацькою мовою, зрідка трапляються угорські, з перекладом, адже дослідження написане словацькою. Так, чимало варіантів пісень з різних місцевостей увійшло до розділу про Віфлеємські ігри. Найбільше уваги присвячено дням Мікулаша, а також Люції. У висновках Крупа за притаманними їм рисами виокремлює два великі регіони словацької культури, що свідчить: з одного боку, розглядувані словацькі календарні обряди та вірування є органічною частиною словацької культури, з іншого – вони не уникли запозичень, а це доводить їх творчу силу і можливість адаптування.

У другому томі репрезентовано різдвяний цикл у вужчому розумінні – від самого Різдва до Водохреща. Зокрема детально описано дійства на щедрий вечір, св. Сільвестра, Новий рік, трьох королів. Крупа подає паралелі інших обрядів та текстів, наголошує на інтегральній ролі християнства в даний період. Він публікує також локальні варіанти звичаїв та пісень, різноманітних віншувань та приспівок. Немало уваги приділяє дослідник питанню традиційного та сучасного побутування обрядовості, її згасання і причинам цього в останні десятиріччя, зауважуючи, що вона ще активно функціонувала на початку ХХ ст. Натомість фольклорист тішиться з того, що віршовані привітання, а також пісні ще живуть у доволі численних версіях, які він долучає до книги. Крупа констатує, що досі активні обряди і вірування містять передбачення погоди (у час Різдва, Нового року), а також дії, пов'язані з церковними ритуалами (різдвяний піст, вечерея, молитва в час різдвяної вечері, хрещення води та хати тощо). Учений подає чимало прикладів міжетнічних зв'язків, пояснюючи це відкритістю народної культури місцевих словаків.

Третій том містить обряди та пісні з «половини зими» до кінця літа, а також звичаї та вірування, пов'язані з днями тижня. Так, чимало місця приділено детальному перебігу подій на Масляну, це вигнання зими й смерті – Морени (Марморени) чи Кіселіци, з відповідними діями та піснями. Широко висвітлено у праці весняні свята, до прикладу, вигін худоби на Юрая, а ще Трійцю, Великодній тиждень тощо. Крупа цікавиться і весняною символікою – такими провісниками весни як зелені галузки, сережки дерев, квіти, що супроводжували більшість весняних і літніх свят, дійство часто освячувалося тощо. Першого травня ставили і прикрашали майське деревце. Він говорить і про одне з найзнаменніших літніх свят – святого Яна (український аналог – Івана Купала), пов'язане із стрибанням через вогнище, про що збереглася пам'ять лише в кількох селах. Далі автор аналізує приписи і вірування, пов'язані з днями тижня. До кожного тому він долучає солідну бібліографію.

Процеси занепаду традиційного фольклору Андраш Крупа констатує і в іншій своїй роботі під назвою «Тенденції згасання календарних обрядів угорських словаків, їх зв'язок зі змінами в суспільстві та способі життя».¹⁴ У праці розглянуто, з одного боку, ті суспільні, історичні й культурно-економічні впливи, які викликають модифікації у народній культурі угорських словаків, а з іншого, детально проаналізовано присутні зміни, що відбуваються у словацьких обрядах та віруваннях, автор повідомляє, що за браком більш ранніх письмових документів праця оперта передусім на людську пам'ять, саме тому він

¹⁴ Krupa, A.: A magyarországi szlovákok kalendáris szokásainak elhalási tendenciái, összefüggésük a társadalmi és életmódbeli változással. In: Národopis Slovákov v Maďarsku, 2001, № 17, s. 11-27.

подає лише дані з ХХ століття. Періоди та межі змін він пропонує визначати за наступним поділом: а) від зламу ХІХ–ХХ ст. до Першої світової війни; б) Перша світова війна; період поміж двома війнами; в) Друга світова війна; г) т. зв. угорсько-чесько-словацький обмін населенням; д) період колективізації; характерні риси останніх років (напр. медіа, вплив народних колективів). Вплив є таким: чим ближче до нашого часу, тим процес згасання стає загальнішим і інтенсивнішим.

Андраша Крупу цікавив і інший великий пласт словацького фольклору – народної прози. 1984 р. вийшов його збірник «Казки тітоньки Жофки»,¹⁵ куди він умістив рідкісний фольклорний матеріал – репертуар відомої казкарки, яка розповідала твори словацькою та угорською мовами. Це переважно чарівні та соціально-побутові казки, жарти, анекдоти, що подаються двома мовами. Однак це не лише переклади, а й окремі твори, адже казкарці властива індивідуальна манера викладу. Текстам передує ґрунтовний вступ-дослідження Крупи, в якому йдеться про «відкриття» ним тітоньки Жофки (Жофії Фаркаш), історію розвитку казкової прози на території Угорщини, її поступовий занепад і трансформацію в інші жанри. Далі дослідник з метою глибшого розкриття особливостей репертуару оповідачки описує її життєвий шлях, вказує на джерела казкового багажу тощо. Окремий розділ присвячено питанню двомовності репертуару тіточки Жофки. У кінці збірки вміщено коментарі до текстів, підготовлені словацькими та угорськими фольклористами, які брали участь в експедиціях. Книга Крупи цінна насамперед рідкісним фольклорним матеріалом, що в наш час практично зник з живого побутування, його двомовністю, а також висвітленням умов розвитку казкарської традиції краю, її особливостей та змін у ній на сучасному етапі. Образ казкаря, умови виконання твору, типи казкарів та їх творча майстерність, кількамовна компетенція тощо є одним із плідних напрямів студій у фольклористичній науці,¹⁶ так, в Угорщині Ю. Раффаї уклала довідник, де перераховано усіх угорських казкарів.¹⁷

Від записав також від Жофії Фаркаш кілька угорських і словацьких балад,¹⁸ які, на його думку, не зовсім властиві для її репертуару. У передмові він розповідає про умови виконання фольклорних творів (наприклад, тіточка Жофка дуже любила дітей і часто скликала їх до себе, аби щось розповісти), умови і способи їх навчання і засвоєння, індивідуальні особливості оповідної манери інформаторки. Зазначаючи, що в наш час в області Бекеш балади збереглися лише в народній пам'яті, Крупа описує їх функціонування і дослідження в минулому, згадує джерела поповнення традиційного баладного репертуару – лубкові видання, друковані збірки, наймитування за межами краю тощо. Важливими є й зауваження Крупи щодо двомовності виконавців і слухачів. На його думку, існують індивідуальні і суспільні показники двомовності, які відіграють важливу роль у самому процесі, він називає цілий ряд причин, що служать передумовою такого мовлення. Деякі зафіксовані

¹⁵ Krupa, A.: Rozprávky ěaničky Žofky – Zsofka neni mesi. Budapest – Békéscsaba: Békés Megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztály, 1984. 343 s.

¹⁶ Відомо, що дослідники різних країн здавна цікавилися казкарями та їх творчою майстерністю, серед них В. Гнатюк, М. Гиряк, П. Лінтур та ін., питаннями двомовності у репертуарі казкарів вивчали Л. Бараг, Л. Мушке-тик, Е. Померанцева, Д. Ортугаї. До прикладу, угорська дослідниця Г. Вьо виокремлює три типи двомовних казкарів: 1) казкарі, які слухають і оповідають твори будь-якою мовою; 2) казкарі, які слухають казку різними мовами та оповідають лише одною; 3) казкарі, які знають обидві мови, та можуть розповідати твори лише тою мовою, на якій почули твір»: Vő, G.: A kölcsönhatásak vizsgálatának módszerei és eredményei a romániai folklórisztikában. In: A II Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai. Budapest – Békéscsaba, 1981, s. 247.

¹⁷ Raffai, J.: A magyar mesemondás hagyománya: Útmutató mesemondók, pedagógusok és minden népmesekedvelő számára. Budapest: Hagyományok Haza, 2004. 124 s.

¹⁸ Krupa, A.: Kétnyelvű népbállaénekes Nagybanhegyesen. In: Békési Élet. 1981, sz. 3, s. 355-363.

Крупною балади є версіями відомих на території Угорщини балад «Фегер Ласло», «Лаци Яно», «Мисливець і дочка» та ін.

Андрашу Крупі належить публікація кількох народних оповідань словацької селянки з Бекешчаби Марії Арацкі Яношне, які з'явилися у перекладі.¹⁹ У передмові він описує розвиток комітату Бекеш на початку минулого століття, походження та родинну історію оповідачки, певні моменти з її біографії, риси характеру тощо. Подібні усні історії, які активно вивчають у наш час, є цінним джерелом тогочасного побуту та звичаєвості. Крупа констатує, що такі оповідки публікують лише час од часу, хоча вони лягли в основу творів визначних майстрів угорського слова Жигмонда Моріца, Лайоша Кішша, Петера Вереша.

Андраш Крупа оприявнив і тексти словацьких народних казок, які він збирав ще в юнацькі роки у рідному селі Чанадалберті.²⁰ Казки виявилися оригінальними, цінними, про що свідчить їх аналіз на основі міжнародного, угорського та словацького каталогів казок. З погляду словацького фольклору вони теж є вартісними, адже більшість їхніх варіантів ще не публікувалася, отже, вони збагачують народну скарбницю. Переважну їх частину складають чарівні та жартівливі казки, та є й звириний епос. Твори Крупа публікує без змін, зберігаючи автентичні тексти згідно з рукописом. Вступне дослідження та список використаної літератури також допомагають гідно оцінити наукову вартість цієї збірки.

Дослідник висвітлив і сучасний йому стан народної прози словаків з комітату Бекеш.²¹ У процесі спостережень він дійшов висновку, що в усній творчості слов'ян цього регіону все менше місця займає казка, а на перший план виходять деякі види оповідей, широко розповсюджені анекдоти та жарти. Крупа розглядає зв'язок народної прози з дійсністю, побутом, дає їй високу художню оцінку. Він також відзначає історичні зміни в жанрах, відмирання в них окремих поетичних троп, зменшення ролі традиції у передачі та виконанні текстів, процеси асиміляції словацьких текстів з угорськими, характеризує окремих оповідачів.

Результатом багаторічного збирання народних словацьких вірувань південно-східної Угорщини стала фундаментальна монографічна робота А. Крупі «Світ вірувань словаків південно-східної Угорщини».²² Спершу автор дає історичний огляд переселення словаків в Угорщину, і зокрема в область Бекеш. Він пише, що народні вірування місцевих словаків формувалися під впливом внутрішньої інтеграції, зовнішніх природних, економічних, суспільних та мовно-культурних факторів. Основним завданням він ставить огляд функціонування, розвитку, формування тогочасних і давніх словацьких вірувань. Водночас з низки причин йому вдалося реконструювати картину вірувань не пізніше ніж з ХХ ст. Учений зазначає, що зібраний матеріал дає цікаві результати при вивченні: з одного боку, він демонструє багато спільного з матеріалом материкової країни, з іншого – у ньому відбилися зв'язки словаків з угорцями.

Таким чином, на думку автора, народні вірування словаків Бекеша складаються з трьох шарів: 1. Вірування, принесені зі Словаччини; 2. Повір'я, адаптовані внаслідок міжетніч-

¹⁹ Krupa, A.: Elmondta egy szlovák parasztasszony. Aracki Jánosné Benyó Mária visszaemlékezése (1978). Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, 1991, s. 98-115.

²⁰ Krupa, A.: Csanádalberti népmesék 1954-ből. In: Národopis Slovákov v Maďarsku, 2003, № 19, s. 125-155.

²¹ Krupa, A.: A Békés megyében élő szlovákok népi prózája – mint tradicionális szokások és hiedelmek megőrzője. In: A II Békéscsabai Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségkutató Konferencia előadásai. Békéscsaba, 1981/III, s. 590-605.

²² Krupa, A.: A délkelet-magyarországi szlovákok hiedelemvilága. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszék, 1987. 432 s.

них зв'язків, засвоєні на новій батьківщині; 3. Повір'я, що утворилися у результаті локальних впливів. Їх опис починається з космогонічних уявлень. Далі йдуть вірування, пов'язані з людиною (чоловік і жінка, частини тіла, персоніфіковані хвороби та ін.), людським оточенням (харчування, тварини і рослини тощо). Значну частину займає опис міфологічних істот, зокрема відьми (*босорка, стріга*), її дій, захисту від неї. З надприродних істот представлені: привид (*матуха*), блукаючий вогник (*светло*), утопленик (*топенец*) та ін.

Про залишки древніх вірувань у словаків, що проживають уздовж ріки Галга, в області Пешт у поселеннях Ача, Чьовар, Пюшпьокгатван та ін. Крупа пише у праці «Міфічні істоти у словаків вздовж Галги».²³ Він зазначає, що зв'язок поміж діями та усними висловлюваннями у віруваннях був багатозаровим: «а) практика і висловлювана дія спільно виконують первісну функцію. Тут можна назвати захист від відьом та інших духів; б) вірування більше не практикується, та текст ще зберігає зміст вірування. Наприклад, блукаючі вогники, тут вогник є злим духом. Це не можна вважати характерним стереотипом, інформатори в це вірять, хоча дії істоти вже заперечують; в) ні дії персонажа, ані висловлюваний текст не відбивають змісту вірувань. Значна частина повідомлень, історій про міфічні істоти належить до цієї групи».²⁴ Крупа ділить міфічні істоти регіону на шість груп, зокрема це відьми, блукаючі вогники, привиди, пов'язані з релігією істоти та ін. Незважаючи на загальну тенденцію до згасання традиційних вірувань серед угорських словаків у другій половині ХХ ст., досліднику вдалося записати чимало їх зразків у місцевостях Мезьоберень та Кішкьорьош, які він подає у своїй праці.²⁵ У творах Крупа зауважує багато спільних рис із угорцями та німцями, що мешкають поряд.

Є в Андраша Крупи і декілька праць про історію і сучасне становище, культуру міста Бекешчаба, деякі з них написані спільно з іншою відомою дослідницею словацького фольклору Анною Дівічан.²⁶ Йому належить і монографія – огляд збирання і дослідження словацького фольклору в історичній і сучасній Угорщині із залученням описів деяких свят.²⁷

Діяльність Андраша Крупи високо цінували в Словаччині та Угорщині, про що свідчать два томи праць та конференція, присвячені його ювілеям,²⁸ у яких взяли участь науковці з різних країн.²⁹

Сам дослідник в одному з інтерв'ю в газеті «Новини комітату Бекеш» (*Békés Megyei Hírlap*) за 1 жовтня 2004 р. так сказав про свої заслуги: «Саме тому своїм найбільшим успіхом я вважаю збереження народних скарбів, цінностей і знань. Одне, коли звичаї та вірування спадково зберігалися у родинах, й інше, коли, як зараз, наприклад, фольклор виконують на сцені. На жаль, фактом є те, що фольклор вмирає зі зміною мови».

Андраш Крупа належить до числа тих дослідників минулого і сучасності, які були по-

²³ Krupa, A.: A Galga menti szlovákok mitikus lényei. In: Válogatás a magyarországi nemzetiségek néprajzi köteteiből. 1996, N. I, s. 59-77.

²⁴ Krupa, A.: A Galga menti szlovákok mitikus lényei, c. d., s. 60.

²⁵ Krupa, A.: Mitikus lények Mezőberényben és Kiskőrösön. In: Nérodopis Slovákov v Maďarsku, 2002, № 18, s. 43-67.

²⁶ Gyivicsán, A. – Krupa, A.: A magyarországi szlovákok. Budapest: Útmutató Kiadó, 2018. 128 s.

²⁷ Krupa, A.: A magyarországi szlovákok folklórkutatásának eredményei. Budapest: Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, 1979. 95 s.

²⁸ Divičanová, A. – Krekovičová, E. – Uhrinová, A. (zost.): V službách etnografie: Zborník na počesť sedemdesiatin Ondreja Krupu. Békéscsaba: Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete. 584 s.; Kováčová, A. – Uhrinová, A. (zost.): Duchovná a sociálna kultúra menšín v majoritnom prostredí. Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie venovanej životnému jubileu etnografa Ondreja Krupu. Békešská Čaba: Výskumný ústav Celoštátnej slovenskej samosprávy v Maďarsku, 2015. 400 s.

²⁹ Авторці даної розвідки теж поталанило вмістити до однієї з них своє дослідження про українську казку: Відьма в українських чарівних казках Закарпаття. In: V službách etnografie, c. d., s. 226-239.

середниками поміж угорською та словацькою культурами, і багато зробили для збереження і популяризації народної традиційної культури. Усе своє життя він присвятив збиранню та вивченню фольклору та етнографії словаків Угорщини – головню місць їх більш компактного проживання – південно-східних регіонів, а також інших дисперсних розселень. Зібраний матеріал він оприявнив у низці збірників та описав у своїх дослідженнях про народну обрядовість, вірування, казки, оповідання та ін. Крупа порушив багато актуальних питань сучасної науки – двомовності, міжетнічних контактів у фольклорі та етнографії, сучасного побутування фольклору, процесів згасання та модифікації фольклорних жанрів тощо. Учений був також гарним організатором, менеджером, займався редагуванням праць, входив до низки етнологічних товариств. За свою діяльність нагороджений низкою відзнак Угорщини та Словаччини.

András Krupa is a collector and researcher of Slovak folklore in Hungary

Lesia Mushketyk

In addition to Hungarians, there are other national communities in modern Hungary, including the Slavs, the largest of which is Slovak, which preserves its language and culture. A well-known ethnologist, folklorist, public figure from Békéscsaba, initiator and organizer of many events and conferences, mediator between Hungarian and Slovak culture András (Ondrej) Krupa (1934–2015) made a great contribution to the study and preservation of Slovak folk culture in Hungary.

András Krupa devoted his entire life to collecting and studying the folklore and ethnography of Slovaks in Hungary – mainly places of their more compact residence – the south-eastern regions of the country, as well as other dispersed settlements. For many decades, the researcher collected Slovak folklore, rites and customs and published them in various publications with texts and notes, descriptions and comments on them. András Krupa owns 27 research books and collections, more than a hundred publications in Hungarian and Slovak, as well as Romanian and English. His studies include regional studies, the folk culture of the Transdanubian Slovaks (Dunantula), in particular the world of rituals and beliefs, the Slovak folk calendar, as well as various genres of Slovak folklore – songs, fairy tales, short stories, etc. Krupa raised many topical issues of modern science – bilingualism, interethnic contacts in folklore and ethnography, modern life of folklore, the processes of extinction and modification of folklore genres and more.

The scientist was also a good organizer, manager – one of the main organizers of the resonant in Europe «Békéscsaba International Ethnographic Conferences on the Study of Nationalities» (BNNK), a total of 7 forums since 1975. He was a member of a number of ethnological societies and for more than 19 years was a senior researcher at the Slovak Research Institute in Békéscsaba. For more than two decades he was the editor-in-chief, member of editorial boards and author of articles in local scientific journals. He has been awarded a number of awards by Hungary and Slovakia for his work.